

Толобаева Э.А.

**КОКОН ХАНДЫГЫНЫН XVIII КЫЛЫМДАГЫ ФЕОДАЛДЫК
МАМЛЕКЕТ КАТАРЫ ТҮЗҮЛҮШҮ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ**

Толобаева Э.А.

**ОБРАЗОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА
КАК ФЕОДАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В XVIII ВЕКЕ**

E.A.Tolobaeva

**FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE KOKAND KHANATE
AS A FEUDAL STATE IN THE XVIII CENTURY**

УДК: 94(575.2)

Фергана өрөөнүндөгү Кокон хандыгынын түптөлүшүнүн социалдык-экономикалык өбөлгөлөрүн ар тараптан объективдүү изилдөө бүгүнкү күндө актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Темага тиешелүү булактардын, илимий эмгектердин жана этнографиялык материалдардын негизинде хандыктын социалдык түзүлүшү, саясий-экономикалык байланыштары жана өбөлгөлөрүнө анализ жүргүзүлдү. Изилдөөнүн максаты – Кокон хандыгынын түптөлүшүн жана андан ары өнүгүшүн изилдөө жана Акбото бий, Кубат бий, Ажы бий сыяктуу кыргыз төбөлдөрүнүн хандыктын саясий турмушундагы ордун жана ролун аныктоо болуп саналат. Изилдөөнүн методологиясы катары тарыхый окуяларга объективдүү баа берүү менен историзм принцибине таяндык. Изилдөөнүн жыйынтыгында, XVIII кылымдын башында түзүлгөн Кокон хандыгынын учурундагы, Фергана өрөөнүндөгү көчмөн жана отурукташкан калкынын ортосундагы тарыхый-маданий жактан бири-бирисиз жашай албаган тең салмактуулугу бар экендиги баса көрсөтүлдү.

Негизги сөздөр: кыргыздар, Кокон хандыгы, Фергана, кыргыз бийлери, XVIII кылым, саясий мамилелер.

Актуальность темы статьи определяется необходимостью всестороннего, объективного изучения социально-экономических предпосылок, предшествующие созданию довольно значительного государства в Ферганской долине Кокандского ханства. На базе источников, литературных и этнографических материалов анализируются политические факторы и экономические связи, социальная структура данного ханства. Цель исследования – дать свою интерпретацию образованию и развитию Кокандского ханства, где участвовали кыргызские племена и большую роль играли правители таких как Акбото бий, Кубат бий и Ажы бий. Методологической основой исследования является принцип историзма, который позволяет показать и выявить суть изучаемого процесса. В конце статьи автор приходит к выводу об исторической общности судеб как кочевников, так и оседлых жителей Ферганы период образования Кокандского ханства в XVIII веке.

Ключевые слова: кыргызы, Кокандское ханство,

Фергана, кыргызские правители, XVIII век, политические отношения.

The relevance of the topic of the article is determined by the need for a comprehensive, objective study of the socio-economic prerequisites leading to the creation of a fairly significant state in the Ferghana Valley of the Kokand Khanate. On the basis of sources, literary and ethnographic materials, the author analyzes the political factors and economic relations, as well as the social structure of this khanate. The purpose of the study is to give its interpretation to the formation and development of the Kokand Khanate, where Kyrgyz tribes participated and rulers such as Akboto biy, Kubat biy and Azhy biy played a major role. The methodological basis of the research is the principle of historicism, which allows us to show and reveal the essence of the process under study. At the end of the article, the author comes to the conclusion about the historical commonality of the fate of both nomads and settled residents of Ferghana during the formation of the Kokand Khanate in the XVIII century.

Key words: Kyrgyz, Kokand Khanate, Ferghana, Kyrgyz rulers, XVIII century, political relations

Фергана өрөөнүндө 1709-1876-жылдар аралыгында жашаган Кокон хандыгынын өзүнө таандык басып өткөн жолу, тарыхы бар. Хандыктын пайда болушу жана өнүгүшү, ошол аймакта жашаган кыргыздар, өзбектер, казактар, кыпчактар ж.б. элдер менен тыгыз байланышта өнүккөн. Кокон хандыгынын саясий тарыхын жаңы көз караштардын негизинде ар тараптуу изилдөө, бүгүнкү күндөгү тарых илиминдеги актуалдуу проблемаларынын бири. Хандыктын түптөлүшүнүн себептерин изилдөөдө, Фергана аймагынын элдеринин социалдык-экономикалык турмушун негизги маселе катары кароо зарыл.

«Фергана» сөзүнүн келип чыгышынын этимологиялык маанисине көптөгөн окумуштуулар көңүлүн бурушкан. Мисалы, крым-татар элинен чыккан чыгыш таануучу Э.Хуршут «Паркана-Давань-Фергана» деген китебинде «Фергана» аталышын кытай, фарси,

араб тилиндеги булактарды колдонуп, туура чечмелөөгө аракет кылган.

Натыйжада, ал бул өрөөндү «Паркана», «Даван», «Фергана» деп атаган. Окумуштуу бул жөнүндө көптөгөн жүйөөлөрдү айтуу менен өтө кызыктуу маалыматтарды калтырган. Мисалы, Э.Хуршут Фергана аталышы жөнүндө төмөнкүдөй аргуменнтерди келтирет: «...пехлеви эстеликтериндеги жазууларда Фергана-Паркана деп аталган...кытай булактарында Давань...кийинчерээк төмөндөгүдөй аталыштар пайда болгон Паканна, Боканна жана Фейван» - деп жазган.

Ал эми фарсы тилинде жазылган Махмуд ибн Валинин «Бахр ал асрар» аттуу эмгегине таянып, Э.Хуршут «...XVII кылымда Фергана «Анжиян» деген ат менен белгилүү» [1, 4-5-бб.] - деп жазган.

Кээ бир окумуштуулардын айтканындай, зор аймакты ээлеген Фергана өрөөнүндө XVIII кылымда бирдиктүү экономикалык оазисти түзгөн борборлошкон мамлекет болгон эмес. Өрөөн майда уруу бирикмелеринен турган. Алар саясий уюмдашуусу жагынан бир башчыга баш ийген структура болуп түзүлгөн эмес. Фергана өрөөнүнүн элдери көп убакытка чейин, өз территорияларында жерлерин Сыр-Дарыядан ирригациялык курулуш аркылуу сугарышып, эккен эгиндеринен түшүм алышып, жашап келишкен. Адегенде, ири оазистер бири-биринен айырмаланып, ар биринде, өз феодалдарына баш ийген ээликтер, уруу башчыларынын бийлиги астында экономикалык-саясий аймакты түзүшкөн. Алардын ичинен кийинчерээк кеңири аймакта жыш жайгашышкан эли бар Сох оазиси сайсий-экономикалык жактан маанилүү орунду ээлеген. Фергана аймагындагы Сох оазисинин экономикалык жактан артыкчылыгы, Кокондогу миң урууларынын феодалдык бийлиги башка феодалдардан саясий уюмдашуусу жагынан дагы күчтүү болгондугунда [2, 12-б.].

XVIII кылымдын башында Фергана өрөөнүндөгү саясий күчтөр Бухара эмирлигинен саясий жактан өзгөчөлөнүп, өзүнө ээлик түзө баштайт. 1704-жылы Фергананын кеңири аймактары Ташкент жана Сыр-Дарыянын боюндагы элдер Мухаммед-Рахим-бий-аталыктын бийлигинде болгон. Миң уруулары менен жакын мамиледе болушкан жүз (йуз) уруулары да Ферганада жашашкан.

XVIII кылымдагы Ферганады йуз урууларынын үстөмдүгү Ходженттин тегерегиндеги урууларга тараган [3, 230-б.]. Аталган доордо Фергананын элинин көпчүлүгү Чадак деген жерде кожолордун теократиялык бийлигинин үстөмдүгүндө жашап турушкан. Бирок, Фергана өрөөнүнө тыштан көп сандаган уруулардын келип жайгашышынын натыйжасында, көчмөн

уруулар саясий жактан үстөмдүгүн орноткон. Фергана көчмөндөрүнүн кысымынын натыйжасында, теократиялык бийликти жүргүзүп турган кожолор, өрөөндөгү аскердик-көчмөндүк топко бийликти берүүгө мажбур болушкан.

Уламыш маалыматтары боюнча Кокондун тегерегиндеги миң уруусунун башкаруучулары ошол уруудан чыккан Шахрухка бий наамын беришип, ал башкаруучу болуп калды. Андан кийин Чадактагы кожолордун башчысы чакырылып, ага өзүбек кызын аялдыкка берүүгө убада беришкен. Бирок, үйлөнүү тоюнун жүрүшүндө кожону жана анын жанындагыларды өлтүрүшүп, Чадакты тездик менен басып алышкан [4, 11-б.].

Кокон хандыгы түптөлгөндөн баштап эле бийлик өчөн күрөш ич-ара миндердин ортосунда жүргөн. Бул тууралуу окумуштуу Т.Омурзакова өзүнүн изилдөөлөрүндө, нарративдик булактарга таянуу менен мындай деп жазат: «...Шахрух бийдин атасы менен бир тууганынын ортосундагы билик талашуу жашы жете элек Шахрухту «ак кийизге отургузуп», 1709-жылы бийликке алып келгендиги, миндерде регенттик институту алгачкы түптөлүү мезгилинде эле башталгандыгы көрсөтүлөт...бир туугандар жана уруулар ортосундагы кандуу чыр-чатактар, кландар ортосундагы тынымсыз күрөш жана регенттик башкаруу Кокон хандыгынын тарыхында мыйзамдуу көрүнүшкө айланган» [5, 18-б.].

Чадактагы окуядан кийин, Шахрух бийдин билиги Түндүк Ферганадагы бийлиги Намангандан баштап Шахидандан ары Пансадгазиге чейин жеткен. Изилдөөчү Г.А.Анарбаева «Кокон хандыгынын түптөнүү жана өнүгүү доору кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн негизги этабы» деген макаласында бийликти бекемдөө үчүн, Шахрух бий Кухкенд (чочкосу көп жер) деген камыш баскан саздуу жерге сепил курдуруп, ал Эски-Коргон деп атландыгын далилдейт [6, 243-б.]. Шахрух бийдин мураскери Абду-Рахим бий атасы баштаган курулуш иштерин улантып, Коконду жаңы бийликтин борборуна айландырган, ал жер «Рахим бийдин калаасы» деп аталган.

Ошентип, Кокон ээлигинин саясий жана экономикалык жактан өз алдынчалыкка ээ болгон мезгили, калаанын пайда болуусу Абду-Рахим бийдин аты менен байланыштуу болуп, 1740-жылга чейин калаа «Эски-Коргон» деп аталган.

Кокон ээлигинин Фергана өрөөнүндө келип чыгышы төмөнкү социалдык-экономикалык жана саясий шарттарга байланышкан. Биринчиден, Фергананын Орто Азиянын башка оазистеринен оолактаткан географиялык жайгашышы, анын чөлкөмүнүн

салыштырмалуу чакандыгы, түндүгүнөн, чыгышынан, түштүгүнөн тоо кыркалары менен тосулуп тургандыгы Фергана өрөөнүндөгү элдердин экономикалык өнүгүшүнө ыңгайлуу шарт түзгөн.

Орто Азиядагы эң чоң аймактардын бири болгон Фергана өрөөнүндө Кокон ээликтеринде өзүбектер, тажиктер, түрктөр, кыпчактар, кыргыздар, казактар жашашкан. XVI-XVII-кылымдарда аталган аймакта отурукташып калышкан шаар-кыштак калкын сарттар деп аташкан. В.П.Наливкиндин айтуусунда, сарттар эки этникалык бирикмеге бөлүнгөн: а) сарт-өзүбектер (түрк уруулары); б) сарт-тажиктер (иран тектүүлөр) [7, 3-б.] Сарт-өзүбектерге жана сарт-тажиктерге азыраак санда индустар, цыгандар, еврейлер ж.б. жалпы этникалык бирикменин курамында болушкан. Бирок, алар сарттардан өзүнчө өздөрүнүн күнүмдүк турмуштагы салттарын, динин бекем кармашып обочолонуп жашашкан.

XVIII кылымда көчмөндөрдүн жана отурукташкан элдердин Фергананы карай массалык миграциясы башталган. Анын себеби, коңшу чөлкөмдөрдөгү саясий баш-аламандыктардын кесепетинен Коконго ооп кетишкендер эле. Алар XVIII кылымдын башында Кокондо самарканди, кашкари, коканди, кухистани [4, 9-б.] деген коомду түзүшкөн.

Академик В.В.Бартольд «сарт» деген сөз официалдуу статистикалык маалыматтарда дагы сарттар көп булактарда жана маалыматтарда өзүбектер аралаштырылып берилген...«сарт» сөзү өзүбектерден башка тажиктердин, афгандардын, арабдардын да тукумдары болушу мүмкүн...«Сарт» термининин этимологиясын аныктоодо: «калыптанган элдин негизги белгиси тил экендигин эске алып, сарттар менен өзүбектердин айырмачылыгын сарттардын жергиликтүү диалектисинин өзгөчөлүгүнөн гана аныктоого болот» [8, 429-430-бб.] - деп жазган.

Кээ бир окумуштуулардын ой-пикиринде сарттар – өз учурунда отурукташкан калк же болбосо соодагерлер болсо керек [9, 2-б.] деп жазышат.

Ошентип, сарт-өзүбектер, сарт-тажиктер самаркандыктар, кокондуктар, кашкарлыктар, кухистандыктар биригишип отурукташкан шаар-кыштак калкын түзүшкөн. Мына ошол этникалык бирикмени сартийа деген аталыштагы жамаат деп түшүнөбүз.

Ал эми, Фергана өрөөнүндө XVI кылымдан бери жашап келишкен кыргыз урууларынын оң, сол жана ичкилик урууларынын өкүлдөрү, өрөөндүн түздүк талааларында жашашкан кыпчактар, (кыргыз-кыпчактар, нойгут-кыпчактар, жети-кашка кыпчактар ж.б.) жарым отурукташкан түрктөр, каракалпактар, менен карамуртттар жана көчмөн өзүбек уруулары сартийа

этникалык бирикменин карама-каршы бутагы катары илатийа деп аталган күчтүү этносаясий коомун түзүшкөн [10, 9-б.].

Кыргыз урууларынын тышкы душмандардан коргонуу зарылчылыгы «илатийа» курамынын түрдүү өкүлдөрүн чечүүчү кырдаалдарда биригүүгө мажбурлаган.

Каралып жаткан мезгилде Кокон хандыгынын этникалык курамы түрк жана фарси тилинде сүйлөшкөн уруулардын бирикмесинен турган. Ферганада бир коом болуп отурукташышып, жайгашышып, тиричилигин жүргүзүп жаткан жашоочуларына сарттар, тажиктер жана өзүбектер кирип, ал эми көчмөндөргө кыпчактар, кыргыздар, каракалпактар, чоң багыштар кирген.

Мындан көрүнүп тургандай, кыпчактар Шахриханда, Балыкчыда, Эки-Суу арасында, Кара-Дарыя жана Нарында жайгашышкан. Кыргыздар болсо Фергананын түштүк жагындагы Кетмен-Төбө, Алайдагы тоолуу жерлерде көчүп конуп жүрүшкөн. Бул жерде эске ала турган дагы бир жагдай, казак окумуштуусу Т.К.Бейсембиев ««Тарих-и Шахрухи» как исторический источник» (Алма-Ата, 1987.) деген эмгегинде «сартийа» жана «илатийа» этнонимине комментария берип, бул терминдердин мааниси этнонимдик деңгээлден да жогору турган илимий категориялык ордун таамай көрсөткөн. Ал минтип жазат: «...сарт (сартийа) этноними ТШда айтылгандан да кеңири түшүнүктү берет. Ал бүгүнкү Фергананын отурукташкан калкын билдирет...ал эми илатийа анын карама-каршылыгы» [4, 78-б.] экенин таамай көрсөткөн.

Ошентип, бири-бирисиз жашай албаган, ошол эле учурда бири-бирин толуктап турган бир тарабында көчмөн, жарым көчмөн тургундар, экинчи тарабында отурукташкан шаар жана кыштак калкы болгон. Ошонун натыйжасында, эки түрдүү коомдун этносаясий жана социалдык-экономикалык тең салмактуулугу калыптанган.

1709-жылда пайдп болгон Кокон хандыгында Шахрух бийден тартып, аталган хандыктын кийинки баардык башкаруучулары көчмөн элдерге таандык каада-салт боюнча ак кийизге отургузуу аркылуу хан көтөрүлүп турган.

Кокон хандыгы калыптана баштаган алгачкы жылдардан тартып эле, мындагы саясий окуяларга канатташ аймактарды жердеген жергиликтүү кыргыздар жигердүү катышкан. Айрыкча ферганалык, андан соң анжиян-алайлык, кийинчерээк аксы-таластык кыргыз бийлери өзбектердин миң урууларынын башчылары менен бирге Кокондун тарыхында чоң роль ойногон.

Бул жерде дагы бир белгилей кетчү нерсе, XVIII кылымдын башында Коженттин бийлөөчүсү кыргыздын саруу уруусунан чыккан Акбото бий болгондугу тарыхый булактарда маалым. Ал Шахрухтун Зейнеп деген кызына үйлөнүп, Кокон бийинин күйөө баласы болгон. Көчмөндөрдүн салтында күчтүү бийлөөчү гана башка бий атаандашынын кызын аялдыкка алуусу шарт экендиги маалым. Мындан биз Шахрухтун бийликке келишине Акбото бийдин чоң жардамы тийгендигин белгилеп кетсек болот.

1721-1722-жж. Шахрух бийдин көзү өткөндө, анын баласы Абду-Рахим бий тактыга отургузулган. Актобо бий кайнисин Ходжентке ардактап чакыртып, сый-урмат көрсөткөн. Тарыхый маалыматтарга караганда Актобо бий ага чоң ишеним көрсөтүп, Ходжент аймагын башкаруу ишин да толук тапшырат. Тилекке каршы, жашыруун максаты бар, түпкүлүгүндө ниети түз эмес Абду-Рахим бий аймактагы калктын арасында кадыр-баркын арттырууга, биротоло бийлигин орнотууга умтулган.

Андыктан жезде менен кайнинин бир туугандык мамилесинин бузулушу, эки тараптын чатагы, бир нече ирет куралдуу кагылышуулар менен коштолгон. Акыры, Абду-Рахим бий ордодо бейкапар түнкү уйкуда жаткан Акботого кол салып өз максатына жетет. Кийинчерээк Ходжентти башкарууну иниси Абд ал-Каримге тапшырып, өзү Коконго кайткан [3, 230-231-бб.].

Акбото бийдин өлүмү болжол менен 1732-1733 туура келет, ага караштуу аймактын Кокондун карамагына өтүшү Фергана өрөөнүндөгү Анжиян, Маргалаң, Ходжент өңдүү чакан феодалдык ээликтердин бир мамлекетке биригишинин, Кокон хандыгынын калыптанышынын башталышы болгон. Абду-Рахим бий он жылдан ашык убакыт Кокондо бийлик жүргүзүп, акыры Ходженттеги экинчи ордосундагы козголоңдо киши колдуу болуп көз жумат. Анын иниси Абд ал-Карим бийлик кылган жылдарда (1734-1751) хандыктын ээлиги кеңейип, ойрот-калмак хандарынын акыркы баскынчыл жортуулдарына каршы жармакташкан күрөштө кокондуктар менен кыргыздардын ынтымагы чыңдалган.

Бухара эмирлигинин карамагынан Фергана аймагынын биротоло бөлүнүп чыгышы Рахим бийдин уулу Ирдана бийдин (1751-1770) ишмердиги менен байланыштуу. Ирдана бий дагы алгачкы учурда айрым кыргыз бийлери менен мамилени чыңдоого умтулган, кушчу Кубат бийге ыктай баштаган болчу.

XVIII кылымдын экинчи жарымында кыргыз элинин тарыхындагы көрүнүктүү инсандарынын бири Кубат бийдин ишмердиги бизге белгилүү. 1754-

жылы Оро-Төбө ээлиги үчүн болгон күрөштө, Кубат бий Ирдананын таянычы катары чыккан.

Адатта, Ирдана бийдин жана андан кийинки башкаруучулардын мезгилинде, Оро-Төбө чөлкөмү Кокон менен Бухаранын ортосундагы чыр-чатактардын чордонуна айланган. Бул аймак өз учурунда аталган феодалдык мамлекеттер үчүн стратегиялык мааниге ээ болгон. Анткени, Оро-Төбө чөлкөмү Кокон менен Бухаранын жана кыргыз ээликтеринин чектешкен аймактарында жайгашкан. Болжолу, Кубат бийдин Оро-Төбө маселесине кийлигишүүсү, жеке эле Ирдананын таянычы болгондугунан эмес, өзүнүн көздөгөн жеке саясий кызыкчылыктарына да байланышкан болсо керек. Ош калаасын өзүнө ыйгарууга жасаган Ирдананын аракеттерине каршы тургандардын бири Кубат бий болгон.

XVIII кылымдын 50-жылдарындагы Кубат бийдин ишмердүүлүгүнүн маанилүү учурлары, Кашкар чөлкөмүндөгү жергиликтүү калктын жана кожолордун Жунгар хандыгына каршы күрөштөрү ошондой эле, ак тоолук жана кара тоолук кожолордун өзара карама-каршылыктарындагы окуяларга байланышкан. Юсуф Кожонун калмактарга каршы күрөшүү чакырыгын кабыл алган Кубат бий, Кашкарга кыргыз урууларынан турган кошуун менен келген. Бирок, кожолордун ич ара ыркы келишпегендиктен, Кубат бий каршылашкан тараптын мамилелеринин жөнгө салынышын күткөн. Акыры ал ак тоолук кожолордун башчысы Бурхан ад-Диндин колунун негизги бөлүгүн кыргыздын кушчу, мөңкө, чоң багыш, тогуз кыпчак уруулары түзгөн. Кубат бий жеке өзүнүн колу менен Жаркен ак тоолуктарга каратып берген. Бул кызматы үчүн Кубат бийге кожолор «Бахадур бий» аскер даражасын ыйгарышкан жана Кашкардын акимдигине дайындашкан. Кашкарды Кубат бий 1755-1757-жж. башкарган. Элеттиктердин кызматын пайдаланган Бурхан ад-Дин кийин бир тууганы Ханкожо менен кыргыз башкаруучуларына карата мамилесин өзгөртө баштаган, алардын ээлеген кызматтарынан четтеткен. Абалды түшүнгөн Кубат бий 1757-жылы жан-жөөкөрлөрү менен Кашкардан чыгып кеткен. Андан кийин, Кашкардагы кожолор Цин империясынын экспансиялык саясатына жем болушкан [11, 52-б.]. Кубат бийдин саясий ишмердиги Фергана өрөөнүндө жана Кашкарды өз кучагына алып, кыргыз элинин өз алдынчалыгын жана көз карандысыздыгын камсыз кылуу аракети менен коштолгон.

Кокондуктар менен тең ата мамиле кылган кыргыз бийлеринин бири Ажы бий болуп эсептелинет. Ал, XVIII кылымдын 60-жылдарында Алай-Ош аймагын мекендеген кыргыздардын адигине, мунгуш,

моңолдор, айрым ичкилик урууларын бийлеп турган [12, 156-б.]. Ал Кашкардын түндүк-батыш тарабынан тартып Бухаранын чыгыш чегине чейинки кеңири аймакты жердеген кыргыздарды өз бийлигине бириктирүүгө умтулганы малым. Аталган аймакта ал кезде 200 миңден ашуун кыргыздар жашашчу. Ажы бий 1759-1761-жж. Кокондун Ирдана бийи менен достук мамиле түзүп күч кубаттуу Цин империясынын аймактагы аракеттерине карата өз ара макулдашып, иш жүргүзүшкөн. Бирок акырындаап алардын ынтымагына доо кетип, атаандашуу акыры жоолашууга, эригишүүгө айланган. Кезинде кыргыз бийи кытайлык генералдары менен да ымала кылганы, Кытайга элчи жөнөткөнү белгилүү. Дал ушул учурдагы ферганалык кыргыздардын кокондуктар менен өз ара мамилелерин кээ бир окумуштуулар «тең укуктуу жана союздаш мамилелер» катары кароо тура болот деп эсептешет [13, 49-б.].

Жыйынтыктап айтканда, Кокон хандыгы түптөлгөндөн тартып эле кыргыздардын тарыхы менен тыгыз байланышта өнүккөн. Анткени, кыргыз элинин тарыхындагы оорчундуу окуялар Кокон дооруна тура келип, биз жогоруда атаган кыргыз бийлери да хандыктын саясий турмушунда көрүнүктүү ишмер катары белгилүү.

Адабияттар:

1. Хуршут Э. Паркана-Давань-Фергана (Исследования поиски). - Бишкек: «Учкун» 1998. - 40 б.
2. Игамбердиев А., Амирсаидов А. История Кокандского ханства. Библиографический указатель с иллюстрациями XVIII век-1876 г. - Ташкент, 2007. - 224 с.
3. Материалы по истории киргизов и Киргизии. Вып.1. - М., 1973. - 280 с.
4. Бейсембиев Т.К. «Тарих-и Шахрухи» как исторический источник. - Алма-Ата: Наука, 1987. – 200 с.
5. Омурзакова Т. Кокон хандыгы жана хандыктагы кыргыз төбөлдөрүнүн орду. Тарых илимдерини докт. окумуштуулук даражасын изден. алуу үчүн жазылган дисс. авторефераты. - Бишкек, 2020. - 42 б.
6. Анарбаева Г.А. Кокон хандыгынын түптөнүү жана өнүгүү доору кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн негизги этабы. //Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. №8, 2016. - 242-245-бб.
7. Наливкин В.П. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886. - 215 с.
8. Бартольд В.В. Рецензия на сочинение Н.А.Аристов «Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей, и сведения об их численности». // Аристов Н.А. Труды по истории и этническому составу тюркских племен. - Бишкек, 2003. - С. 417-431.
9. Абашин С. Национализм в Средней Азии: в поисках идентичности. Санкт-Петербург, 2007. – 312 с.
10. Кененсариев Т. Кыргыздар жана Кокон хандыгы. - Ош, 1997. - 64 б.
11. Асанов Т. И. Кубат бийдин Борбордук Азиянын саясий тарыхындагы орду. // Кыргызстан тарыхынын маселелери. №3-4, -Б., 2013. - 46-53 бб.
12. Өмүрбеков Т.Н., Асипбаева М.Б. Кыргыз тарыхы: калмак, казак, кокон хандарынын кастыгы. Азаттык наркы. - Бишкек, 2015. – 225 б.
13. Сапаралиев Д. Этнополитическая история Оша и его окрестностей с XVIII до средны XIX в. - Бишкек, 1999. - 140 с.